

Andreja Vezovnik

Kritična analiza političnih diskurzov o izbrisanih v žanrih mnenjske zvrsti

POVZETEK: Prispevek kritično analizira politične diskurze o izbrisanih, ki se med letoma 1995 in 2008 pojavljajo v slovenskem tisku. V kvalitativno analizo je bilo zajetih 312 enot mnenjske zvrsti (kolumna, komentar, editorial, glosa itd.), ki so bile izbrane na podlagi ključnih besed izbrisani in izbris. Prispevek ugotavlja, da sta se v tem obdobju okrog vozlišča, tj. izbrisanih, izoblikovali predvsem dve antagonistični poziciji. Prva, ki se zavzema za pravice izbrisanih in s svojo demokratično zahtevo naslavlja oblast, ter druga, ki predlogu ureditve pravno-formalnega statusa izbrisanih nasprotuje. Prva pozicija se umešča predvsem v diskurz univerzalnih konceptov demokracije in človekovih pravic, druga pa predvsem v nacionalistični in patriotski diskurz. Namen analize je ugotoviti, kateri prazni (oz. hegemonski) označevalci se v tem antagonističnem razmerju producirajo in kako se konstituirajo verige ekvivalenc obeh antagonističnih pozicij. Analiza zato odpira dve vprašanji: vprašanje tematizacije razmerja med partikularno in univerzalno zahtevo, ki se vpisujeta v diskurzivno, ter heterogeno zahtevo izbrisanih, ki se v diskurzivno vpisuje zgolj prek predstavnštva zagovorniškega diskurza, in vprašanje, ki se posledično loteva problema retroaktivne konstrukcije izbrisanih kot političnega subjekta, ki se lahko konstituirajo zgolj skozi posredno politično predstavnštvo. Prispevek trdi, da gre v primeru izbrisanih za »spodletelo predstavnštvo«, saj se zagovorniški diskurz artikulira v praznem označevalcu univerzalnih človekovih pravic in demokracije, ki – paradoksalno – namesto da ustvari mesto, kjer bi se v diskurzivnem pozicionirala zahteva političnega subjekta, proizvede njegovo pasivizacijo, viktimizacijo, reifikacijo in s tem desubjektivacijo.

KLJUČNE BESEDE: izbrisani, diskurz, antagonizem, predstavnštvo, zahteva, (de)sujektivacija

1 Uvod

Prispevek kritično analizira javne medijsko-politične diskurze, ki so se artikulirali okrog problema izbrisanih med letoma 1995 in 2008. Čeprav lahko v tem obdobju govorimo vsaj o dveh antagonističnih diskurzih o izbrisanih – zagovorniškem in nacionalističnem (glej Vezovnik 2009), se bomo v nadaljevanju osredotočili predvsem na prvega. Odločitev za analizo zagovorniškega diskurza izhaja predvsem iz mnenja, da ta diskurz v veliki meri ostaja neproblematiziran, saj se je do sedaj večina analiz (glej Čuček 2006; Kovačič 2006) posvečala temu, kar v nadaljevanju imenujemo nacionali-

stični diskurz. V tem okviru želimo na primeru problematike izbrisanih dekonstruirati in problematizirati predvsem predpostavko o univerzalnosti pojmov demokracija in človekove pravice, na katera se sklicujejo argumenti zagovorniškega diskurza. Pokazati želimo, katere so možne implikacije zagovorniškega diskurza na politično subjektivacijo oz. desubjektivacijo izbrisanih ter tako razumeti tudi dvosmernost in kompleksnost odnosa med političnim predstavnikom in tistim, ki ga predstavlja.

Namen analize je ugotoviti, kateri prazni (oz. hegemonski) označevalci se v zgoraj omenjenem antagonističnem razmerju producirajo in kako se konstituirajo verige ekvivalenc obeh antagonističnih pozicij. Analiza zato odpira dve vprašanji: vprašanje tematizacije razmerja med partikularno in univerzalno zahtevo, ki se vpisujeta v diskurzivno, ter heterogeno zahtevo izbrisanih, ki se v diskurzivno vpisuje zgolj prek predstavnštva zagovorniškega diskurza, in vprašanje, ki se posledično loteva problema retroaktivne konstrukcije izbrisanih kot političnega subjekta, ki se konstituira skozi politično predstavnštvo. V prispevku bomo skušali pokazati, da gre v primeru izbrisanih za »spodletelo predstavnštvo«, saj se zagovorniški diskurz artikulira v praznem označevalcu univerzalnih človekovih pravic in demokracije, ki – paradoksalno – namesto da ustvari mesto, kjer bi se v diskurzivnem pozicionirala zahteva političnega subjekta, proizvede njegovo pasivizacijo, viktimizacijo, popredmetenje in s tem desubjektivacijo, ki se odraža na ravni jezika in medijskega diskurza o izbrisanih.

Raziskava, ki jo predstavljamo, se ukvarja s statusom izbrisanih, kot ga konstruira slovenski mnenjski tisk, pri tem pa se ne spušča v pravna in socialna vprašanja položaja izbrisanih in se ne ukvarja z etnografijo njihovega vsakdanjika. Na to temo so bile v Sloveniji že objavljene obsežne in kakovostne študije (glej Dedić in dr. 2003; Zorn 2003, 2009; Zorn in Lipovec Čebren 2008; Jalušić in Dedić 2007), leta 2007 pa je Časopis za kritiko znanosti izdal tudi tematsko številko z naslovom *Zgodba nekega izbrisa*, ki je k problematiki skušala pristopiti celostno. Sami bomo na problem izbrisa pogledali skozi Laclauove pojme antagonizma, hegemonije in praznega označevalca kot temeljne logike konstituiranja kolektivne identifikacije, ki jih bomo empirično obravnavali s kvalitativnim pristopom k analizi teksta, predvsem kritično analizo diskurza.

V nadaljevanju predstavljamo nekaj temeljnih teoretskih in empiričnih izhodišč ter kratko kronologijo dogodkov, povezanih z izbrisom. Sledita empirična analiza zagovorniškega diskurza o izbrisanih ter teoretska problematizacija konstrukcije pojmov demokracije in človekovih pravic kot praznega označevalca.

2 Nekaj temeljnih teoretskih in analitičnih izhodišč

V pričujočem prispevku temeljno teoretsko ogrodje tvori pojem diskurza v tesni navezavi na pojme antagonizem, hegemonija in prazni označevalec. Sam pojem diskurza razumemo dvoplastno, najprej kot »diskurzivno«, torej kot »ontološko« kategorijo, kjer je vsak objekt konstruiran kot diskurzivni objekt (glej Laclau 2008), obenem pa tudi kot »empirično« kategorijo, kjer je diskurz le eden izmed družbenih objektov (glej Foucault 2001; Fairclough 1992). Znotraj polja diskurzivnosti imamo namreč opraviti z mnogimi konkretnimi diskurzi, ki se v boju za svoje hegemonске pozicije znajdejo v

antagonističnih razmerjih. V procesu povezovanja diskurzov, ki se navadno manifestirajo skozi določeno politično zahtevo, npr. zahtevo po ureditvi statusa izbrisanim, se slednje povezujejo v verige ekvivalenc tako, da zavoljo doseganja te univerzalne oz. skupne zahteve potlačijo svoje partikularne interese. Kadar določena zahteva ali ideja vznikne kot skupna, ta nastopi kot prazni označevalec določene verige ekvivalenc. Prazni označevalec je namreč vedno nosilec zahteve, ki vznikne kot univerzalna v določeni verigi ekvivalenčnih zahtev in je zato v danih okoliščinah tudi nosilec univerzalnega pomena. Lahko bi dejali, da je tudi vozlišče, okrog katerega se artikulirajo določeni diskurzi, in ker deluje kot točka prešitja pomenov, ki jih producirajo dani diskurzi, lahko rečemo, da je tak označevalec tudi hegemonski. Poleg tega, da prazni označevalec zahteve predstavlja, deluje tudi tako, da vzvratno konstituira zahteve v verigi ekvivalenc, kajti skladno s t. i. logiko *poimenovanja* nobeno predstavništvo ni transparentno in enosmerno, temveč konstituira identiteto predstavljenega (glej Laclau 2008).

V empiričnem delu nas bo tako zanimala predvsem raven konkretnih diskurzov, ki jih bomo analizirali s pomočjo kvalitativnega pristopa k analizi tekstov, imenovane kritična analiza diskurza (KAD). KAD želi v prvi vrsti pokazati na povezanost med družbenimi in kulturnimi praksami ter medijskimi teksti oz. diskurzi. Pri tem predpostavlja, da se družbena vednost, ideologije in oblastna razmerja reproducirajo in legitimirajo v medijskih diskurzih (glej Fairclough 1992). V nadaljevanju zato predstavljamo kvalitativno analizo diskurzov iz 312 komentarjev, kolumn, editorialov in mnenj, torej žanrov interpretativne oz. mnenjske zvrsti, v katerih avtorji besedil izražajo pretežno mnenja, ki so glede na tip in politiko časnika navadno obtežena z različnimi ideološkimi predpostavkami (van Dijk 1998: 21). V analizo so bili vključeni teksti iz slovenskega tiska, ki so izšli v obdobju od 1. 1. 1995, ko je Ustavno sodišče RS za neustavno razglasilo zahtevo za razpis referendumu o odvzemu državljanstva, ki so bila izdana na podlagi 40. člena Zakona o državljanstvu, do 30. 4. 2008, ko je ob 16-letnici izbrisa potekala zadnja večja kampanja Studia paper, Amnesty International in Mirovnega inštituta za osveščanje javnosti o neurejeni problematiki izbrisanih. Analizirane tekste smo pridobili na Uradu Vlade RS za komuniciranje, kjer so nam za navedeno obdobje iz svojega klipinga izbrali vsa mnenjska besedila, ki so vsebovala besede *izbris*, *izbrisani* in njihove izpeljanke. Besedila smo vzorčili tako, da smo na podlagi izdelane kronologije dogajanja v zvezi z izbrisanimi prepoznali ključne dogodke, o katerih je potekala javna razprava, nato pa v analizo vključili vsa besedila, ki so bila objavljena mesec dni pred ključnim dogodkom in mesec dni po njem. Po opravljeni kvalitativni analizi tekstov smo iz obstoječega nabora izjav izbrali tiste najbolj reprezentativne, ki jih v nadaljevanju tudi navajamo.

3 Kratek kronološki pregled dogodkov, povezanih z izbrisanimi

Kronologija izbrisa se začne že s plebiscitom leta 1990 in se nadaljuje leto kasneje, ko Skupščina RS začne obravnavo predloga Zakona o tujcih. ZSMS-LS in ZKS-SDP sta takrat neuspešno predlagali amandma k 81. členu tega zakona, ki predvideva, da

se državljanom SFRJ, ki so državljani druge republike in ne vložijo zahteve za državljanstvo RS, imajo pa v RS prijavljeno stalno prebivališče ali so v njej zaposleni, izda dovoljenje za stalno prebivanje v RS (Dedić in dr. 2003: 141). Istega leta je bil sprejet Zakon o tujcih, ki je v 81. členu predvideval, da za tiste pripadnike bivših republik SFRJ, ki ne oddajo vloge za pridobitev državljanstva RS ali pa jim vlogo zavrnejo, pričnejo veljati določbe Zakona o tujcih. Na tej podlagi je okrog 30.000 oseb »izgubilo« slovensko državljanstvo. Tako je Ministrstvo za notranje zadeve RS 18.305 osebam odvzelo zakonito pridobljen status oseb s stalnim prebivališčem v RS. Leta 1994 je Helsinški monitor Slovenije začel javno opozarjati na problem izbrisa. Leta 1999 je Ustavno sodišče RS razsodilo, da Zakon o tujcih ni v skladu z Ustavo RS in da je izbris neustaven, ter zakonodajalcu naložilo, da ustrezno spremeni zakon. Leta 2002 je bilo na Ptuju ustanovljeno Društvo izbrisanih prebivalcev Slovenije (DIPS), ki je v naslednjih letih, skupaj z nekaterimi nevladnimi organizacijami, redno izvajalo različne dejavnosti v zvezi z izbrisanimi. Javna in politična debata na temo izbrisanih je vrhunec dosegla leta 2004 v času državnoborskih volitev, ko je prišlo tudi do referendumu o t. i. tehničnem zakonu o izbrisanih, ki je preprečil urejanje statusa izbrisanim (Pistotnik 2007; Dedić in dr. 2003; Zorn 2003). Jeseni 2008, ko je vodenje Ministrstva za notranje zadeve RS prevzela ministrica Katarina Kresal, je bilo ponovno obljubljen reševanje statusa izbrisanih, ki jih je bilo po podatkih ministrice okrog 25.700. Pričelo se je izdajanje dopolnilnih odločb izbrisanim in posledično se je vnela ostra javna in politična razprava med vladnimi strankami ter opozicijo, ki se še vedno nadaljuje. Novela zakona MNZ, ki naj bi dokončno pravno uredila status izbrisanih, je sedaj tik pred parlamentarno razpravo.

4 Antagonizem diskurzov o izbrisanih

V navezavi na ključne dogodke sta se v zvezi s problemom izbrisa v slovenski javnosti oblikovali dve antagonistični poziciji, ki smo ju razbrali pri analizi tekstov mnenjske zvrsti. Prva zagovarja pravice izbrisanih in meni, da je izbrisanim treba vrniti pravice, povezane z vrnitvijo statusa državljanstva, druga pa to možnost zavrača, saj meni, da izbrisanim ni bila storjena nikakršna krivica, in posledično izraža nestrinjanje z urejanjem problema izbrisa (glej Vezovnik 2009). Prva pozicija je torej zagovorniška; o diskurzu, ki ga producira, bomo govorili kot o zagovorniškem diskurzu. Druga predstavlja njen antagonistični pol, ki se utemeljuje predvsem na domoljubnem in nacionalističnem diskurzu. Zagovorniška pozicija je tista, ki ob vstopu v antagonistično polje oblikuje svojo zahtevo in jo naslovi na oblast. Ko določena skupina oblikuje zahtevo, se v političnem prostoru lahko odvijajo trije različni scenariji naslavljanja te zahteve na oblast. Prvi se zgodi, ko oblast zahtevi ljudstva ugotovi, in tu seveda nadaljnjih problemov ni več. Druga možnost je oblikovanje t. i. demokratične zahteve, ki – izpolnjena ali ne – že pomeni oblikovanje ekvivalenčne verige, a s strani oblasti ostaja izolirana oz. heterogena, saj se med oblastjo in zahtevo oblikuje notranja meja. Pluralnost zahtev, ki s svojo artikulacijo konstruirajo širšo družbeno subjektivnost na način oblikovanja ljudstva kot zgodovinskega akterja, pa imenujemo zahteve ljudstva

(Laclau 2008: 67). Tako se ekvivalenčna veriga zagovorniškega diskurza artikulira na demokratični zahtevi po urejanju statusa izbrisanih. Zahteva je politična do mere, do katere javno izraža nestrinjanje z normami določene prakse ali sistema praks, če to počne v imenu nekega načela oz. ideje. Pri tem je radikalna politična zahteva tista, ki javno nasprotuje neki temeljni normi, praksi ali režimu in si prizadeva za vzpostavitev novega režima. Npr. zahteva zaposlenih v sodstvu za zvišanje plač bo le malo pripomogla k omajanju dominantnih pravil institucije sodstva; zahteva, ki kljubuje izključevanju manjšin, pa je lahko radikalna. Hegemonska politična zahteva, radikalna ali ne, nasprotuje obliki režima tako, da posploši svojo relevantnost, tako da jo razširi tudi na druge institucije in prakse. Z opustitvijo partikularističnih teženj skupaj s preostalimi zahtevami postavi v ospredje skupno, univerzalno zahtevo in tako z drugimi zahtevami tvori t. i. verigo ekvivalenc (Glynos in Howarth 2007: 116). V analiziranem obdobju so to verigo ekvivalenc zagovorniškega diskurza tvorile nevladne organizacije, varuh človekovih pravic, del kritične intelektualne javnosti, DIPS, Matevž Krivic, del novinarske javnosti. Prej partikularne zahteve teh akterjev so našle skupni univerzalni cilj v praznem označevalcu ekvivalenčne verige, v katero so se povezale. Kot univerzalno se konstituirajo ideje demokracije in človekovih pravic. Nasproti temu taboru se artikulira oblast, rekli ji bomo kar zatiralni režim, kot temu pravi Laclau (2008: 116), ki z različnimi argumenti (ekonomskimi, pravnimi, nacionalističnimi itd.) nasprotuje ureditvi statusa izbrisanim. Na strani zatiralnega režima so v času izbrisa nastopili Demosova vlada, Ministrstvo za notranje zadeve RS ter nekateri drugi takratni politični akterji in birokrati, povezani z izbrisom. Splošneje je v komentarjih in izjavah kot zatiralni režim evidentirana tudi slovenska država, saj se ji večinoma pripisuje nasprotovanje ureditvi statusa izbrisanim. V pričujočem prispevku nas bo zanimal predvsem zagovorniški diskurz, saj je za razliko od nacionalističnega, ksenofobnega in nestrpnega diskurza v javnosti ostal neproblematiziran. Vrednote, kot so človekove pravice, demokracija in evropskost, se ponavadi prevzemajo kot samoumevne, redko pa se ugotavlja, kako so pravzaprav konstruirane in kakšne implikacije lahko imajo. V nadaljevanju predstavljamo kritično analizo zagovorniškega diskurza o izbrisanih, s katero pokažemo štiri operacije, ki se vršijo na ravni jezika in diskurza ter pričajo o politični desubjektivaciji izbrisanih.

4.1 Mitologizacija evropskosti

Prva taka operacija je nedvomno vezana na proces mitologizacije evropskosti, ki se začne v drugi polovici osemdesetih let, ko se je demokratično gibanje v Sloveniji zavzemalo za svobodo posameznika, pluralnost političnega prostora, avtonomijo civilne družbe, demilitarizacijo in tržno ekonomijo. Pravice žensk in manjšin so prav tako postale sestavni del novega zanimanja za spoštovanje človekovih pravic in demokratičnih standardov. V začetku devetdesetih let so se te liberalne ideje konkretizirale v osamosvojitveno politiko Slovenije (glej Zorn 2009). Poosamosvojitvena Slovenija se je konstituirala na ideji demokracije in človekovih pravic, ki jih prinaša ter hkrati implicira oddaljevanje od »Balkana« in približevanje »Evropi« (glej Vezovnik 2009). Skladno s tem se je tudi v Sloveniji izoblikoval »stil metapolitike, ki človeka in državlja-

na pojmuje kot eno in isto, kot posameznika, ki uživa univerzalne vrednote človekovih pravic, utelešenih v sodobnih demokracijah« (Ranciere 1995: 69).

Osnovno načelo nove slovenske države se je torej sklicevalo predvsem na spoštovanje človekovih pravic in svoboščin ter na demokracijo. »Evropa« se je pričela kazati kot idealizirano utelešenje demokratičnih vrednot – »V demokraciji smo namreč pred zakoni enaki vsi, ne glede na svoje politično, versko in nazorsko prepričanje« (Dnevnik 7. 2. 2004: 5) –, ki naj bi jih zasledovala tudi Slovenija. Temelj demokratizacije kot ideološke kategorije je bil vezan predvsem na oddaljevanje od »Balkana«. Zaradi bojzani pred »zdrsom« ali »padcem« v demokratično nazadovanje in v okviru neciviliziranega »Balkana« se v zagovorniškem diskurzu izbrisani kažejo kot problem, ki ogroža konstrukcijo »Evrope« kot univerzalnega označevalca. Lahko bi dejali, da v skladu z idejo demokratizacije in spoštovanja človekovih pravic izbrisani nastopijo kot simptom slovenske demokratične tranzicije, zato zagovorniški diskurz izbris vidi kot napako.

Primer, ki sledi, nazorno kaže na problematizacijo neuresničevanja demokratičnih standardov, saj pravne in socialne standarde ogroža nerešen status izbrisanih, ki je v primeru metaforično ubeseden kot »temen madež«. Kritičen odnos do drugačenja izbrisanih je očiten v poimenovanju izbrisanih kot »prebivalcev naše države«, saj želi pisec izbrisane pojmovati kot del homogenizirane nacionalne skupnosti.

Samovšečno podobo mlade Republike Slovenije, ki se v svoji ustavi razglša za pravno in socialno državo, v bolj objektiviziranem zrcalu kazi temen madež. V mislih imam hude kršitve temeljnih človekovih pravic, ki se že tudi več let dogajajo prebivalcem naše države, ki /.../ so se znašli v kolesju naše državne birokracije. (Dnevnik 4. 6. 1996: 2.)

Izbrisani so torej napaka, ki jo je treba prekoračiti iz dveh razlogov: da bi se Slovenija lahko identificirala z evropsko demokracijo in da bi njeno demokratizacijo priznala zahodnoevropska skupnost. Za zagovorniški diskurz je torej »u/rejanje statusnih vprašanj 'tujcev' /.../ zdaj predvsem vprašanje demokratične zrelosti slovenske države in njene kredibilnosti pred zunanjim svetom« (Svobodna misel 14. 3. 2003: 6). Podobno ponazarja tudi trditev: »Tako je nedvomno, (da) gre za najhujšo oziroma najbolj množično kršitev človekovih pravic v samostojni Sloveniji. Mi pa upajmo, da ne bo še tujina opazila, kaj se je dogajalo v domnevno idealni novi članici Unije. Naj sramota ostane doma« (Dnevnik 15. 1. 2004: 8).

Konstruiranje demokracije in človekovih pravic kot univerzalnih kategorij potrjuje predpostavka, da v demokracijo in človekove pravice ni mogoče dvomiti. Okrog njih ne more biti političnega trgovanja: »Pa pravzaprav sploh ni šlo za to, niti za človekove pravice, s katerimi v deželi, ki se ima za demokratično, nikakor ne bi smeli trgovati, kot se je tokrat zgodilo pri nas« (Dolenjski list 8. 4. 2004: 21), o njih ne odločajo državljani na referendumu, zato so pojmovane kot nedotakljivi standardi. »R/efereundumsko odločanje o tehničnem zakonu je sramota, ker ljudje ne smejo odločati o temeljnih človekovih pravicah in svoboščinah« (Večer 30. 3. 2004: 2). Primera kažeta, da se pravice izbrisanih nedvomno pojmujejo kot temeljne človekove pravice, ki naj bi se avtomatično udejanjile skupaj s prehodom Slovenije v demokratični sistem.

Vsakršno preizpraševanje novih univerzalnih in absolutno postavljenih esenc bi torej pomenilo »sramoto« države pred demokratično Evropo. Kot poudarja Žižek (2005: 73), so takšne človekove pravice zmotna ideološka univerzalnost, ki ima svoje korenine v buržoazni ideologiji, saj so »univerzalne« pravice pravzaprav pravice belega srednjerazrednega zahodnega moškega. Kajti kljub predpostavljenemu enačaju med Evropo, demokracijo in človekovimi pravicami nam izbrisani govorijo povsem drugo zgodbo. Demokratični standardi in človekove pravice so lahko le horizont, težje pa postanejo politična praksa. Z terminologijo Laclaua bi lahko dejali, da na tem mestu ideja demokratične Evrope deluje kot mit. Torej kot prostor reprezentacije, kot načelo razumevanja dane situacije, katere značilnosti so zunanje tega, kar je mogoče reprezentirati v prostoru, ki ga oblikuje dana struktura. Objektivni pogoj za nastanek mita je dislokacija obstoječe strukture, ki se v Sloveniji nedvomno zgodi v trenutku odcepitve od Jugoslavije. V takrat nepredvidljivo in povsem kontingentno dislocirano strukturo je kmalu prodrl mit demokratizacije. Njegova »analoga« je bila, da z oblikovanjem novega prostora reprezentacije ta dislocirani prostor prešije. To se navadno zgodi prav s konstruiranjem univerzalnih idej, s katerimi se pravzaprav izvaja hegemonška operacija.

4.2 Drugačenje »Balkana«

Sočasno z mitologizacijo »Evrope« in demokracije se je vršilo tudi drugačenje »Balkana«. Oba procesa sta pravzaprav dve plati istega kovanca, in njuna razmejitev je tu zgolj analitična. Ko se v poosamosvojitvenem obdobju demokracija in človekove pravice oblikujejo v temeljni vrednoti nove Slovenije, te nastopijo kot ideje, ki naj bi se najbolj oddaljevale od t. i. »balkanskega barbarskega etosa«. Todorova (1997: 3) meni, da je v 20. stoletju »Evropa« ustvarila svojega Drugega, in to je bil »Balkan«. Posledično se na Balkan ni gledalo več samo kot na geografsko regijo, temveč je postal sinonim za plemenskost, nazadnjaštvo, primitivizem in barbarizem. Na drugi strani se je »Evropa« kazala kot demokratični ideal in hkrati kot vse tisto, kar »Balkan« ni. Kot razlika do iracionalnega poganskega in surovega Balkana se je Sloveniji Evropa kazala kot etnična sinergija civiliziranih narodov, kot demokratično stabilna in kot zaščitnica vseh tistih človekovih pravic, ki so bile v devetdesetih letih na Balkanu in v jugoslovanskem režimu sistematično kršene. Izgradnja enačaja med pojmi demokracija, človekove pravice in Evropa ter konstruiranje teh pojmov kot praznega označevalca se utemeljuje na jasnem razločevanju evropskega in »balkanskega« etosa.

Naslednji primer nazorno prikazuje dualizem evropskih demokratičnih vrednot in balkanskega barbarizma. »Najprej so trdili, da se kaj takega, kot je izbris 30.000 ljudi /.../, v družbi, ki se ne sramuje svojih demokratičnih vrednot, ne more zgoditi. To bi vendarle bil padeč v barbarstvo, ki ga prakticirajo tam čez na Balkanu« (Večer 1. 3. 2003: 34). Pomenljivo je predvsem metaforično ubesedenje nazadovanja kot »padca v barbarstvo« in pa konotacija besedne zveze »tam čez na Balkanu«, v kateri je Balkan reprezentiran kot geografsko ločen. Geografska ločnica, ki naj bi obstajala med Evropo in Balkanom, je namreč konstrukt, nastal v obdobju tranzicije, ko se na ravni diskurza vzpostavi jasna terminološka ločitev med »Evropo«, torej staro Evropo oz. prvotno

EZ, geografsko evropskimi državami, ki pa še niso povsem evropske – tu so mišljene države, ki so se EU pridružile leta 2004, in »Balkanom« (glej Petrović 2009).

Tudi naslednji primer ustvarja stereotipne označevalce »Balkana«, ki je nacionalističen, nestrpen, enostranski, ksenofoben itd. Ti označevalci seveda igrajo pomembno vlogo pri ohranjanju dualizma balkanskosti vs. evropskosti in s tem »Balkan« konstruirajo kot Drugega.

Ustavno sodišče je torej ponudilo preprosto rešitev problema izbrisanih, a se ga je slovenska politika tik pred vstopom v Evropsko unijo lotila po balkansko. Z veliko mero nestrpnosti, enostranskih razlag in tudi ksenofobije. (Delo 3. 2. 2004: 1.)

Na tem mestu želimo pri zagovorniškem diskurzu izpostaviti paradoksalnost dihotomije med evropskostjo in balkanskostjo, kajti temeljna zahteva zagovorniškega diskurza je vezana ravno na spoštovanje demokratičnih standardov in človekovih pravic ter egalitarističnega zavzemanja za pravice izbrisanih. Četudi se zgoraj navedene izjave zdijo enakopravne, saj zagovarjajo pravice izbrisanih, jih gre na konotativni ravni brati kot implicitne predpostavke, iz katerih razberemo konstruiranje dihotomije med »Evropo« in »Balkanom«, kar je v osnovi značilno za nacionalistični diskurz zatiralnega režima (glej Vezovnik 2009). Zagovorniški diskurz torej reproducira podobne stereotipne predstave, ki so podlaga za drugačenje »Balkana« s posledico konstruiranja balkanizma kot izraza za nekritično in predpostavljeno pripisovanje negativnih značilnosti Balkanu. Podobno kot pri Saidovem orientalizmu gre tu za prevzemanje zahodnega pogleda na Balkan kot na imaginarni prostor, pri čemer sta posploševanje in poenostavljanje utemeljena na kulturnih, verskih in etničnih predsodkih (Todorova 1997).

Kot priča naslednji primer, je poleg kulturnih in etničnih predsodkov argument drugačenja »Balkana« vezan tudi na njegovo komunistično preteklost. »V večjem delu 20. stoletja je centralni Drugi za Evropo postal komunistični drugi« (Petrović 2009: 20). Zato se poleg izpostavljanja slovenske nove demokratičnosti v odnosu do označevalcev, kot so »Bog, Partija ali Narod«, torej do preteklih režimov – monarhije in komunizma, človekove pravice, demokracija in pravna država izgrajujejo kot univerzalni etos, na katerem se utemeljuje zagovorniški diskurz.

/V/saj načeloma lahko človeške družbe obstanejo in delujejo le, če se strukturirajo okoli nekaterih skupnih vrednot, ki so v svojem bistvu tako temeljne, da jih ni dovoljeno kršiti ali spoštovati le deloma. Te skupne vrednote pa so v sodobnih družbah utelešene v človekovih pravicah, v pravni državi in tržnem gospodarstvu, ne pa v Bogu, Partiji ali Narodu. Okoli človekovih pravic in pravne države namreč kratkomalo ne more biti barantanja.« (Dnevnik 3. 1. 2004: 8.)

Tako kot za nacionalistični je torej tudi za zagovorniški diskurz pomembno, da se poleg razlikovanja do »Balkana« vzpostavi in zariše razlika tudi med starim totalitarnim komunističnim režimom, v katerem je bilo nedemokratično kršenje človekovih pravic kontekstualizirano v okvir totalitarnega sistema, in novim slovenskim demokratičnim etosom, ki se ne sklada z nikakršno kršitvijo človekovih pravic.

4.3 Viktimizacija izbrisanih

Pokazali smo, da se zagovorniški diskurz utemeljuje na univerzalnih postavkah človekovih pravic in demokratičnih standardih, v nadaljevanju pa bomo pokazali, da na ravni diskurza uporablja retoriko t. i. »človeške zgodbe«. Ta v prvi vrsti deluje tako, da skuša v bralcu vzbuditi čustva in sočutje do izbrisanih. Temeljna operacija, ki jo taka retorika izvaja, je, da problematiko izbrisanih s politične ravni prestavi na raven eksistence vsakdanjega življenja. Ta operacija najpogosteje poteka s pomočjo naracije življenjskih zgodb izbrisanih.¹ V osnovi gre za podoben način, kot je tisti, ki ga po mnenju Langerja (1998) uporabljajo »other news« in je značilen predvsem za tabloide. Seveda v našem primeru ne trdimo, da je diskurz, s katerim se srečujemo, tabloidni, menimo pa, da vsebuje nekatere elemente t. i. »other news«, predvsem zaradi prisvojitve retorike tipa »človeška zgodba« kot načina pripovedovanja oz. podajanja problematike izbrisanih. Taka retorika interpelira občinstvo tako, da se sklicuje na vsakdanje življenje vseh nas, torej na vse ljudi, neodvisno od njihove etnične ali razredne pripadnosti. Vsakdanje življenje je skupna in temeljna značilnost našega obstoja, in interpelacija občinstva se na tej ravni zdi stalnica, na kateri se izgrajuje pomen »other news«. Langer (1998: 35) pravi, da je osrednja pozornost teh tipov zgodb namenjena posameznikom, ujetim v nesrečne in neugodne okoliščine, ki znatno zaznamujejo njihovo vsakdanjo življenjsko rutino. Poudarek teh zgodb je ponavadi osredotočenje na dokaj dobro definirane ljudi in njihove osebne tragedije. Npr. na požar, ki se vedno zgodi običajni družini, na vodo, ki vedno poplavi običajno četrt, na eksplozijo, ki se vedno zgodi v običajni bolnišnici itd. Na ta način občinstvo povezuje s predmetom poročanja. Ta operacija je ravno nasprotna od razlikovalne operacije, ki jo najdemo pri nacionalističnem diskurzu. Zato so »other news« vedno točka identifikacije občinstva s problematiko, saj temeljijo na ideji, da smo lahko vsi mi nekega dne njihov predmet poročanja. Pri tem »other news« ne ponavljajo zgolj parametrov »človeških zgodb«, ki povečujejo človeško trpljenje in so značilne predvsem za tabloidne žanre, ampak vključujejo tudi značilnosti »trdih novic« (Langer 1998: 30–34). Kar v tem primeru taka retorika naredi, je, da se od politične retorike o izbrisanih prestavi na raven vsakdanjega zasebnega življenja in s tem predmet iztrga iz konteksta, v katerem je sedimentiran. Poglejmo primer take naracije.

Kaj naj reče dekle, ki si je fanta našlo prav v tistih balkansko razdružitvenih časih in se ni oziralo na takratno republiško mejo? Ta ji je domala tekla pod oknom, dva ali tri metre od hiše, fant pa je k njej prihajal z druge, slovenske strani, niti streljaj stran. Vzela sta se in danes živi na njegovi kmetiji na slovenski strani v Halozah, kjer je na domačijo tako neznansko težko dobiti mlado žensko. Čeprav je ostala praktično doma, v svojem kraju, pa je morala novo državo prositi za slovensko državljanstvo. To se ji je sicer zdelo smešno, saj je hodila v slovensko osnovno šolo, v slovensko srednjo šolo, nikoli se ni učila hrvaško in danes se v novoreku s pravimi Hrvati skoraj ne bi znala sporazumevati. In nezaslišano je, da je medtem (v obdobju čakanja na odobritev prošnje za državljanstvo) rodila dva otroke, za katera seveda ni dobila nobene porodniške. Na kmetiji dela

1. Enako retoriko najdemo tudi pri zadnji večji kampanji v podporo izbrisanim. Glej <http://www.izbrisan17let.si/?id=0&zgodba=0>.

in kakšnega pol milijona tolarjev je izgubila pri dveh otrocih denarne pomoči le zato, ker ji državljanstva slovenski birokrati še niso podpisali. Kdor ne živi v Halozah, ta ne more vedeti, kaj nam pomeni dva milijona. (Delo 13. 3. 1996: 4.)

Izjava izbrisano osebo najprej konstituira na temelju njene etnične pripadnosti, prikazuje jo namreč kot Slovenko, nato pa primer nazorno kaže, kako se retorika spremeni v t. i. »človeško zgodbo«. Naracija naslika življenjsko zgodbo posameznikovega vsakdanjega življenja in jo prestavi na raven eksistencialnega. O tem priča predvsem navajanje vsakdanjika preprostega vaškega človeka, ki so mu vse prej kot politični aganžma pomembni partnerstvo, poroka, družina, šolanje, finančno stanje, torej segmenti, s katerimi se zlahka identificira povprečen bralec. S tem so izbrisani odstranjeni z mesta političnega akterja. Njihovo delovanje je omejeno na zasebnost, tako da se ni bati za javno in angažirano politično agitacijo. Zato v zagovorniškem diskurzu poleg uveljavljenega termina »izbrisani« najdemo tudi naslavljanja izbrisanih kot »množice neukih ljudi s socialnega dna« (Mladina 12. 5. 2003: 32) in »pretežno preprostih, vsekakor pa pravno neukih ljudi« (Mladina 13. 5. 2002: 33). To poudarja nekompetenco izbrisanih pri artikuliranju ustrezne politične zahteve in artikulacije ljudstva. Ustvarja namreč razlikovanje med dvema sferama, med zasebnostjo vsakdanjega življenja preprostega neukega človeka in javno politiko, ki se kaže kot domena politične elite ter predstavnikov izbrisanih. Kajti »gre za ljudi, ki praktično nimajo ničesar več in ki so imeli malo in bolj ali manj bedne službe že pred izbrisom. O njih govorijo ljudje v dragih oblekah z dobrimi plačami« (Delo 16. 7. 2005: 5).

Podobno se tudi naslednja izjava utemeljuje na eksistenčnih problemih navadnega delovnega človeka, torej enega »izmed nas« (»problemi peka iz tukajšnjega Žita«, »ljudi, ki jim je pomembna družina« itd.). Poleg že omenjenega zarisovanja meje med zasebnim in javnim je v tem primeru v retoriki »človeških zgodb« govor dramatiziran s ponavljajočo se rabo besede »izbris« in klicajem za njo.

Poznam npr. Albanca, tu v Žitu zaposlenega peka, ki je bil ves kritični čas hudo bolan v psihiatrični bolnišnici – ko je prišel ven, izbris! Poznam romsko družino, ki se ji je na obisku pri sorodnikih v Nemčiji rodil otrok in mu težke poporodne obolenosti niso pozdravili celo leto – ko so se vrnili domov v Ljubljano, izbris! Poznam nezakonito izgnanega oficirja, ki so ga konec julija 1991 šle v Srbijo obiskat žena in dve mladoletni hčeri – in nikoli več niso smele priti prebivat nazaj na svoj rodni dom v Brežice, izbrisane tudi one! Poznam ... vsega kakšnih sto primerov. Take – in še hujše, samo prezapletene za kratek prikaz. Še dobro, da ne poznam vseh 18.305 – najbrž bi znorel. (Mladina 12. 5. 2003: 32.)

Dramatičnost se dosega tudi s t. i. eksplicitno intertekstualnostjo. Spodnja izjava namreč poleg naracije vsakdanjega dogodka vsebuje tudi premi govor med Alenko in birokratko. Kot točka bralčeve emocionalne identifikacije z gospo Alenko K. nastopi predvsem njena izjava »Zakonov nisem poznala, vedela in čutila sem samo, da spadamo skupaj in da drugega doma nimamo«, k čemur pripomore tudi raba njenega lastnega imena in opis njenih čustev. Fairclough (1992) meni, da se s pripovedjo v 1. osebi ednine ustvarja vtis, da je izjava pomembna, daje ji verodostojnost in dramatičnost. Dramatičnost se dosega tudi na ravni besedišča oz. rabe določenih besed, kot sta besedna zveza »nepopisna groza« ali metafora v stavku »hladno je dejala«.

Tako je na primer Alenka K. opisala, kako so 17. decembra 1992 ob preverjanju dohodnine na ljubljanski občini želeli videti tudi osebno izkaznico njenega soproga. »Delavka na šalterju je pogledala v računalnik, me prosila za moževo osebno izkaznico in jo, ko sem ji jo izročila, na mojo nepopisno grozo – preluknjala in uničila. Nisem mogla verjeti svojim očem, ona pa mi je samo hladno dejala: »Vaš mož ne prebiva več tukaj.« Začela sem jokati. Zakonov nisem poznala, vedela in čutila sem samo, da spadamo skupaj in da drugega doma nimamo,« je opisala svojo zgodbo. (Dnevnik 24. 2. 2005: 3.)

Cilj take retorike je, da občinstvu približa problematiko izbrisanih in ga vanjo čustveno vplete. »Za izbrisane ni sočutja« (Mladina 26. 1. 2004: 2). To ima lahko dvojne posledice – po eni strani se lahko občinstvo lažje poistoveti s problematiko, na drugi strani pa taka retorika izbrisane potisne v zasebnost ter s tem izbrše njihovo politično zahtevo in delovanje, ki je za konstituiranje političnega subjekta temeljno.

S tega vidika se zdi posebej nazorna jezikovna izgradnja izbrisanih kot žrtev.² V izjavi »če bo Ropova vlada tem ubogim človeškim param priznala pravico do obstoja« (Mladina 10. 11. 2003: 31) so izbrisani poimenovani »uboge človeške pare«, torej ljudje, ki vzbujajo usmiljenje in katerih obstoj lahko prizna le odločitev politične elite. »Prizadetih in izbrisanih ljudi niso niti obvestili, da so tudi v lastnih stanovanjih ali hišah izgubili stalno prebivališče in se torej morajo izseliti ali pa poklekniti na državni prag in prositi za državljanstvo« (Delo 4. 5. 2002: 5). Tudi ta izjava je deterministična, ker poudarja nemoč kakršnegakoli delovanja izbrisanih v primerjavi z vsemogočno oblastjo. Ta interpelacija v ponižnost pred sistemom naj bi izhajala iz njihovega nepolitičnega delovanja; izbrisani so torej najprej »prizadeti«, nato pa morajo »klečati« in »prostiti« suverena, da jim povrne status. Zanimivo je, da se izbrisanih nikoli ne poziva k političnemu aktivizmu, temveč se njihov pasivni položaj privzema kot dan in nespremenljiv. Tudi ko je društvo izbrisanih DIPS s Todorovičem na čelu dejavno delovalo na javnem političnem prizorišču, v analiziranih komentarjih skoraj ne najdemo omembe DIPS-a in Todoroviča kot političnega subjekta. V primerih, ko je društvu pripisano delovanje, so izbrisani reprezentirani kot politični sovražnik države: »Društvo izbrisanih ima zelo jasno politično strategijo. Prav nič čudno ne bi bilo, če bi prav to društvo postalo zametek nove politične stranke« (Primorske novice 27. 2. 2007: 2). V okviru zagovorniškega diskurza pa se v komentarjih politično delovanje pripisuje le politični eliti. Poudarjanje nemoči izbrisanih nasproti sistemu najdemo še v nekaterih primerih zagovorniškega diskurza: »Zgodbe, /.../ kako so prenašali svoje lastno izginotje, so srhljive, naphane s človeško nemočjo in vsemočjo Sistema, ki nas po neki svoji logiki preprosto odpokliče iz življenja« (Večer 1. 3. 2003: 34); »mnogim v vsakdanjem življenju ni za barantanje, saj so od tiste kapljice črnila življenjsko odvisni« (Delo 13. 3. 1996: 4). To pomeni, da je za vrnitev državljanstva izbrisanim potrebna razmeroma enostavna birokratska operacija, ki pa jo mora odobriti kapljica črnila, metafora za suverenov podpis. Gre za metonimično redukcijo konkretnega političnega akterja, krivega za izbris, na abstrakten organ, izražen s pojmom »sistem«. Posledično so konkretni akterji potisnjeni v semantično ozadje. Podobne učinke ima tudi naslednja

2. Pri tem ne želimo zanikati krivic, ki so bile prizadejane izbrisanim, želimo zgolj pokazati retorične strategije zagovorniškega diskurza.

izjava: »Na začetku zgodbe ni mogoče identificirati pravega krivca, proces je stekel skorajda spontano in brez nadzora. Kot dokazujejo dokumenti iz začetka devetdesetih, je izbris povzročila prej ne-dejavnost, ne-odgovornost kot pa kakšna odločitev« (Večer 26. 2. 2003: 5).

4.4 Popredmetenje izbrisanih

Zadnja jezikovna operacija, ki jo na tem mestu želimo poudariti, je popredmetenje akterja. Osredotočili smo se na izjave, v katerih so bili izbrisani glavno jabolko spora med politično pozicijo in opozicijo. Opozicija je takrat izsilila t. i. tehnični referendum o izbrisanih, zato je bil to čas najintenzivnejših javnih debat na temo izbrisanih. Izbrisani so postali vozlišče (*point de capiton*), okrog katerega so se artikulirala stališča obeh antagonističnih taborov. Kategorija izbrisanih postane v tistem obdobju s pomeni naddoločena do te mere, da se njen pomen pravzaprav izprazni. Zanimiva operacija se takrat zgodi na ravni jezika, kjer imamo predvsem opraviti s popredmetenjem izbrisanih, jezikovnim pojavom, ko procesi in lastnosti prevzemajo status stvari (Fowler 1991: 80). Popredmetenje izbrisanih nastopi kot metonimična zamenjava ali primerjava pojma izbrisanih z raznimi drugimi pojmi, ki imajo lastnosti predmetov. Izbrisani so tako imenovani »drobiž političnih iger« (Večer 3. 11. 2007: 5), torej najmanj vreden denar; kot tisti, »za katere bi bilo pričakovati, da so kot jed, ki bo izginila s političnega jedilnika« (Delo 27. 12. 2003: 1), torej kot hrana na dnevnem jedilniku; so tudi tisti, ki »delijo slovensko politiko skoraj na polovico« (Slovenske novice 22. 1. 2004: 5); metaforično so pojmovani kot »vlak, ki je že nekaj časa na drugem tiru« ali »kategorija t. i. izbrisanih, (ki) vse bolj narašča ter izvaja notranji in mednarodni politični pritisk« (Delo 8. 11. 2003: 5). Podobno bodo izbrisani »odlična tema za predvolilna obračunavanja« (Delo 20. 1. 2004: 2) ali tudi »izvrstno predvolilno vprašanje« (Dnevnik 29. 10. 2003: 3).

Redukcijo izbrisanih na objekt ponazarja tudi naslednji primer, iz katerega je razvidno, da so izbrisani povsem pasivni akter, saj nikoli ne nastopajo kot vršilec dejanja: »z izbrisanimi je še vedno mogoče delati politične interpretacije in kalkulacije«, »potegnejo jih na plano«, »izrabili jih bodo kot *sredstvo* za sesuvanje vlade« itd.

Z izbrisanimi je še vedno mogoče delati najrazličnejše politične interpretacije in kalkulacije, sedanji vladajoči »desni« bodo rekli, da izbrisane vsake toliko časa potegnejo na plano nekdanji vladajoči »levi«, ki so jih spet naščuvali in izrabili kot sredstvo za sesuvanje vlade; »levi« bodo rekli, da sedanja »desna« vlada preračunljivo ohranja nerešeni položaj izbrisanih zato, ker s tem gradi podobo zaščitnice samostojne države ter ohranja kohezivnost svoje volilne baze. (Delo 16. 7. 2005: 5)

Izbrisani so torej prikazani kot objekt, zaradi katerega se vse zgodi (delijo slovensko politiko na pol), hkrati pa mu ni pripisano nikakršno politično delovanje. Je neke vrste MacGuffinov objekt. Torej *objet petit a*, manko, izvzrček Realnega, ki spravlja v zagon simbolno gibanje interpretacije, je luknja v središču simbolnega reda. Je tudi nič, prazno mesto, pretekst, ki poganja dejanja. Sestavljen je iz dejstva, da ima določen pomen za druge, za glavne akterje politične zgodbe (Žižek 1989), sam zase pa nima pomena. Posledično je tudi »odločba v zvezi z 'izbrisanimi' /.../ samo dokaz sposobnosti zagovornikov izbrisa« (Demokracija 24. 4. 2003: 65), ne pa izbrisanih samih.

Sedaj ko smo pokazali na nekatere značilnosti zagovorniškega diskurza o izbrisanih, se bomo posvetili predvsem praznemu označevalcu, ki ga omenjeni zagovorniški diskurz producira. Kritično bomo predstavili implikacije, ki jih ima predpostavljane univerzalnosti pojma demokracije in človekovih pravic za politično subjektivacijo izbrisanih.

5 Demokracija in človekove pravice kot prazni označevalec

V nadaljevanju problematiziramo konstruiranje pojmov demokracija in človekove pravice kot praznega označevalca ekvivalenčne verige zagovorniškega diskurza. Prvi problem, ki se kaže na ravni analiziranih diskurzov, je, da zagovorniški diskurz predpostavlja enoznačno povezavo med demokracijo in človekovimi pravicami. Kot smo pokazali, se demokracija najprej povezuje z zahodno Evropo, nato pa predpostavlja, da vstop v demokratično EU neposredno implicira spoštovanje človekovih pravic, kot kaže naslednji primer. »Pa pravzaprav sploh ni šlo za to, niti za človekove pravice, s katerimi v deželi, ki se ima za demokratično, nikakor ne bi smeli trgovati, kot se je tokrat zgodilo pri nas, ne« (Dolenjski list 8. 4. 2004: 21). Predpostavka, da z demokracijo avtomatično pride tudi spoštovanje človekovih pravic, je seveda izjemno problematična.

Najprej velja izpostaviti spornost razumevanja človekovih pravic kot univerzalnih, nato pa velja problematizirati tudi pojem človekovih pravic kot takih. Jalušič (2003: 13) kritizira predpostavko, na podlagi katere se zdi, da kršitev človekovih pravic v Sloveniji (najbrž) ni oz. jih ne bi smelo biti. Predpostavka temelji na pravkar ugotovljeni veri v avtomatizma »razvoja« in »civilizacije«. Kot smo pokazali tudi sami, obstaja namreč substancialna vera v to, da novonastala Slovenija temelji na človekovih pravicah in jih posledično tudi avtomatično izvaja. Kot smo pokazali, je ta predpostavka na neki način lastna tako nacionalističnemu kot tudi zagovorniškemu diskurzu o izbrisanih. Vendar pa nista sporna zgolj (ne)razumevanje in neimplementacija človekovih pravic. Če razpravo prestavimo na primarnejšo raven, je nujno pokazati paradoksalnost pojma samega. Agamben (2004: 144) poudarja, da so človekove pravice imele smisel samo kot predpostavka državljskih pravic, ki prvotno temeljijo na nacionalni državi. Tokovi beguncev v 20. stoletju pa osvetljujejo nov okvir, v katerem nacionalnost ni več podlaga za zagotavljanje človekovih pravic. Danes je prav to problem, saj so človekove pravice ločene od državljanstva in se implementirajo zunaj njegovega konteksta za doseganje domnevnega cilja predstavljanja in varstva človeka. Kot smo pokazali v analizi, posledično s tem človekove pravice izgubijo politično in privzamejo humanitarno misijo (prej smo pokazali, da na ravni jezika lahko govorimo o popredmetenju izbrisanih, na ravni diskurza o viktimizaciji, na ravni retorične strategije pa o retoriki »človeških zgodb«). Potekajoča razločitev med humanitarnim in političnim je po Agambenovem mnenju najbolj skrajna faza razločitve med človekovimi pravicami in državljskimi pravicami. Predstavniški diskurz, ki se sklicuje na predpostavljeno demokracijo in človekove pravice, ni politični, temveč socialni in humanitarni. Odsotnost političnega v analiziranih diskurzih se kaže predvsem v spodletelem vzratnem konstituiranju zahteve izbrisanih kot politične zahteve oz. političnega subjekta, ki bi neposredno ali

posredno vstopil v antagonistično razmerje z zatiralnim režimom. Kot smo že poudarili, pa je ravno antagonistično razmerje pogoj vsakršnega konstruiranja populizma v Laclauovem (2008) pomenu besede. Vznik »ljudstva« je po njegovem mnenju namreč odvisen od ekvivalenčnih razmerij, ki jih predstavljajo hegemonski prazni označevalci, od premeščanja notranjih meja do konstitutivne heterogenosti, ki onemogoča dialektične preobrate in politični artikulaciji pripisuje osrednji pomen. Problem humanitarnega (v našem primeru je to do neke mere problem zagovorniškega) diskurza je, da človeško življenje lahko razume le v podobi agambenovskega golega življenja, torej življenja kot zmožno biti ubito in nezmožno biti žrtvovano³ (glej Agamben 2004) in je zato sebi navkljub solidaren s silami, proti katerim se deklarativno bojuje. Kajti le tako življenje je lahko objekt nekega »zagovora« ali »varstva«. V teh okvirih tudi Ranciere (2004: 297–298) ugotavlja, da so človekove pravice postale pravice tistih brez pravic, ljudi, ki so jih pregnali z njihovih domov in jih ustrahovali z etničnimi čistkami. Zato so človekove pravice vse bolj postajale pravice žrtev, pravice tistih, ki se niso bili zmožni postaviti zase, govoriti v svojem imenu, tako da so morali njihove pravice predstavljati drugi za ceno razdora instituta mednarodnih pravic v imenu nove pravice »humanitarnega posredovanja«, ki se je lahko navsezadnje izrodilo v pravico do posega. To ambivalenco lepo ponazarja naslednja izjava: »Kdo, če ne priseljenci, lepo prosim, bo naredil otroke, ki bodo jutri delali za naše pokojnine in plačevali davke za naš skupni standard? Čeprav je tole malo sprevrženo. V tolerantnost do drugačnosti nas bo pravzaprav prisilila želja po ohranjanju lagodja. Egoizem torej« (Nedelo 11. 1. 2004: 3).

Strinjamo se torej z Agambenom (2004: 145), ki pravi, da je treba begunca ali izbrisanege jemati kot to, kar je, torej mejni pojem, ki postavlja v krizo temeljne kategorije nacionalne države, naroda in državljana ter tako omogoča očiščenje polja in kategorialno prenavo, ki se je več ne da prelagati, z vizijo politike, v kateri golo življenje ni več ločeno in izključeno v državni ureditvi niti s človekovimi pravicami.

6 Sklep

Pokazali smo, da je celoten diskurz o človekovih pravicah problematičen, ker onemogoča politiko, saj ustvarja vtis, da je objekt želje že posedovan. Če predpostavljamo, da vstop v »demokratsko« EU avtomatično prinese spoštovanje človekovih pravic, potem tudi predpostavljamo, da že imamo objekt naše želje (Salecl 1993: 90). Ker pa je želja konstitutivna za subjekt, je predpostavljeno imetje objekta želje problematično in se pravzaprav izgrajuje zgolj kot fantazma. Diskurz o univerzalnih človekovih pravicah

3. Če na izbrisane pogledamo z agambenovskega vidika, lahko rečemo, da ta kategorija ljudi pravzaprav ustreza Agambenovim muslimanom (*homines sacri*), torej tistim, ki so lahko umorjeni, ne pa tudi žrtvovani. Muslimani ne morejo biti žrtvovani, kajti žrtev je vedno že figura, ki jo je mogoče reprezentirati znotraj pravnega reda mesta. »Prav zato, ker so bili skoraj brez vseh pravic in pričakovanj, ki jih ponavadi pripisujemo človekovi eksistenci, in so bili kljub temu biološko še vedno živi, so bili postavljeni v mejno področje med življenjem in smrtjo, med zunanostjo in notranostjo, na katerem niso bili nič več kot zgolj golo življenje« (Agamben 2004: 172–173).

je zgolj fantazma, v kateri sta posameznik in družba dojeta kot celota. Družba naj bi bila po idealu človekovih pravic potemtakem organizirana kot nekonfliktna skupnost. Ranciere (1995: 65) opozarja, da je edina univerzalna politika politika enakosti. Vendar enakost ni vrednota, ki je del bistva humanosti in razuma. Enakost obstaja le do mere, do katere je prakticirana. Ni vrednota, na katero se sklicujemo, temveč je univerzalna verjetnost, ki mora biti verificirana in prikazana v vsakem posameznem primeru.

Skladno s to tezo se poraja vprašanje, čemu sploh služijo človekove pravice. Kot pravi Ranciere (2004: 307), te pravice naposled ostanejo izpraznjene in se zdijo neuporabne. In če je neka stvar neuporabna, potem z njo naredimo to, kar naredijo dobrodelneži s svojimi oblačili – dajo jih revnim. Te na zahodu neuporabne pravice so izvožene drugam, skupaj z medicinsko pomočjo in oblekami; dali smo jih ljudem, ki nimajo zdravstvene pomoči, oblek in pravic. Na ta način pravice človeka postanejo pravice tistih, ki pravic nimajo, pravice golega življenja, podvrženega nehumani represiji in slabim eksistenčnim razmeram. Postanejo humanitarne pravice, pravice tistih, ki jih ne morejo udejanjiti, žrtve absolutnega zanikanja pravic. Takšna depolitizacija človekovih pravic se izrodi v žrtvah, ki jim je odtegnjena vsakršna politična subjektivacija. In tu se že gibljemo v Agambenovem »ontološkem« paradoksu. Agamben namreč izredno stanje, v katerem je edini možni obstoj človeka golo življenje, ki ga zaznamuje izključitev iz politične skupnosti, pretvori v antropološko oz. ontološko usodo, ki problem zvedeta na neizsledljivo permutacijo človeške živali. Ranciere zato poudarja, da je človeško žival treba pustiti ob strani, če želimo razumeti, kdo je subjekt človekovih pravic, in na novo premisliti današnjo politiko. Subjekt je zanj tisto vmes: med različnimi imeni, statusi in identitetami, med humanostjo in nehumanostjo, državljanstvom in njegovim zanikanjem. Politična subjektivacija je udejanjenje enakosti. Je križanje identitet, bivajočega in nebivajočega ali ne-še-bivajočega (Ranciere 1995: 67). To, kar se pravzaprav zgodi v prikazanem primeru predstavnštva izbrisanih, manifestiranega v praznem označevalcu demokracije in človekovih pravic, ni nič drugega kot prevladanje univerzalnega, ki se odraža v popolnem izpraznjenju označevalca in ima za posledico zgolj ohranjanje forme tiste prvotno demokratične zahteve, naslovljene na zatiralni režim. Ker se v celoti ukinja partikularnost, se izprazni tudi vsebina zahteve.

Kako naj se torej partikularna *zahteva* izbrisanih sploh vpisuje v diskurzivno in kako preprečiti, da bi zagovorniški diskurz deloval kot agambenovski »ontološki« paradoks? Ena izmed poti je ta, da zahtevo pojmuje kot vpis diskurza v neki drugi diskurz, pri tem pa je diskurz oz. diskurzivna formacija, če sledimo Foucaultu, sestavljena iz korelata več izjav. Kako in ali si lahko izbrisani sploh prisvajajo diskurz ali, bolje, kako se prek artikulacije javnega diskurza konstituirajo kot politični subjekt? Todorović v enem izmed intervjujev subjektivacijo pojmuje ravno skozi javno in kolektivno izraženo zahtevo:

Ne glede na takšne ali drugačne rezultate je bilo najpomembnejše to, da se ljudje skozi boj učlovečijo. Kajti mi smo bili popolnoma razčlovečeni, ne samo na uradni ravni, tudi kot osebe v zasebnem življenju, v odnosih s prijatelji, sorodniki. Zdi se mi, da ravno ta boj, to izpostavljanje, javno deklariranje izbrisanih, to kljubovanje večinskim stereotipom

ravno prinaša neko učlovečenje. /.../ Sam si resnično želim, da bi to dosegli v večjem številu, saj smo aktivisti in potrebujemo ljudi, potrebujemo telesa. (Bezнец 2007: 45.)

Tako se kot ena od možnosti kaže subjektivacija skozi jezik, skozi zahtevo na ravni jezikovnih izjav in s tem na ravni diskurza. Če razmišljamo o tem, da je zahteva del nekega diskurzivnega reda in je sestavljena iz izjav, potem gre na najbolj osnovni ravni za jezikovno izjavo. Jezikovno gledano ima vsak jezik kazalnike izjavljanja, to so zaimki tipa »jaz«, »ti«, »mi« itd., ki posamezniku omogočajo prisvajanje jezika, in ker nimajo leksikalnega označenja, lahko določajo svoj pomen samo z napotitvijo na instanco diskurza, ki jih vsebuje. »Jaz« in »ti« se torej nanašata na »govorno realnost«. Pri Benvenistu (1988: 284) se le v govorici človek vzpostavi kot subjekt. Subjektivnost, o kateri govorimo, je torej govorceva zmožnost, da se vzpostavi kot subjekt v instanci govora, kjer ga označuje »jaz«, in si s tem prisvoji mesto v diskurzivnem. Individuum lahko jezik aktivira samo pod pogojem, da se identificira v dogodku izrekanja, in ne v tem, kar je v njem izrečeno.

Zaključujemo z mislijo, da je politična zahteva za subjekt konstitutivna, ker pa vedno nastane v logiki poimenovanja, torej v dvosmernem procesu, ki teče od predstavnika k predstavljenemu in obratno, konstitucija zahteve in identitete predstavljenega nikoli ne more biti neodvisna od tistega, ki zahtevo predstavlja. Funkcija tistega, ki zahtevo predstavlja, torej nikdar ni neposreden proces predstavljanja volje predstavljenega, saj predstavljalec ni pasivni agent, temveč predstavljeno zahtevo vedno umesti zunaj konteksta, v katerem je bila ta zahteva prvotno konstituirana. Ta suplement se naposled izraža v identiteti predstavljenega in njegova identiteta se spremeni v procesu predstavnštva. Primer izbrisanih nazorno kaže, kako je lahko prvotno heterogena oz. partikularna zahteva homogenizirana oz. vključena v hegemonski in univerzalni red, ki naposled ne vodi k izpolnitvi te zahteve, temveč jo izprazni njenega političnega naboja.

Literatura

- Agamben, Giorgio (2004): *Homo sacer: suverena oblast in golo življenje*. Ljubljana: Študentska založba.
- Benveniste, Émile (1988): *Problemi splošne lingvistike I*. Ljubljana: Škuc.
- Bezнец, Barbara (2007): Nemoгоče je mogoče. Intervju z Aleksandrom Todorovićem. *Časopis za kritiko znanosti*, 35 (228): 34–45.
- Čuček, Tina (2006): Slovenski poslanci o izbrisanih: analiza parlamentarnih razprav. V S. Autor in R. Kuhar (ur.): *Poročilo skupine za spremljanje nestrpnosti*: 190–211. Ljubljana: Mirovni inštitut.
- Dedić, Jasminka, in dr. (2003): *Izbrisani: organizirana nedolžnost in politike izključevanja*. Ljubljana: Mirovni inštitut.
- Dijk, van A. Teun (1998): *Opinions and Ideologies in the Press*. V A. Bell in P. Garrett (ur.): *Approaches to Media Discourse*: 21–63. London: Blackwell.
- Fairclough, Norman (1992): *Discourse and Social Change*. Cambridge: Polity Press.
- Foucault, Michael (2001): *Arheologija vednosti*. Ljubljana: Studia humanitatis.

- Fowler, Roger (1991): *Language in the News: Discourse and Ideology in the Press*. London: Routledge.
- Glynos, Jason, in Howarth, David (2007): *Logics of Critical Explanation in Social and Political Theory*. London: Routledge.
- Jalušič, Vlasta, in Dedić, Jasminka (2007): *The Erasure: Mass Human Rights Violation and Denial of Responsibility: the Case of Independent Slovenia*. *Human Rights Review*. [Spletna izd.]. Dostopno prek: <http://www.springerlink.com/content/n42x236005513141/?p=77d4e2600f3141dc96098c1d93694911π=1> (3. avgust 2009).
- Kovačič, Tanja (2006): *Izbrisani: utrjevanje slovenske nacionalne identitete skozi diskurzivno prakso balkanizma na primeru televizijskih oddaj Tarča in Trenja*. *Časopis za kritiko znanosti*, 34 (226): 82–91.
- Laclau, Ernesto (2008): *O populističnem umu*. Ljubljana: Sophia.
- Langer, John (1998): *Tabloid Television. Popular Journalism and the 'other news'*. London in New York: Routledge.
- Petrović, Tanja (2009): *Dolga pot domov: reprezentacije zahodnega Balkana v političnem in medijskem diskurzu*. Ljubljana: Mirovni inštitut.
- Pistotnik, Sara (2007): *Kronologija izbrisa 1990–2007*. *Časopis za kritiko znanosti*, 35 (228): 204–237.
- Ranciere, Jaques (1995): *Politics, Identification, and Subjectivization*. V J. Rajchman (ur.): *The Identity in Question*: 63–72. New York in London: Routledge.
- (2004): *Who is the Subject of the Rights of Man? The South Atlantic Quarterly*, 103 (2/3): 297–310.
- (2005): *Nerazumevanje: Politika in filozofija*. Ljubljana: Založba ZRC.
- Salecl, Renata (1993): *Zakaj ubogamo oblast?* Ljubljana: DZS.
- Todorova, Maria (1997): *Imagining the Balkans*. Oxford: Oxford University Press.
- Žižek, Slavoj (1981–1982): *Kako so Slovenci postali pridni in kako bodo to, če bodo pridni, tudi ostali*. *Problemi razprave*, 11–1: 85–97.
- (1989): *The Sublime Object of Ideology*. London: Verso.
- (2005): *Against Human Rights*. *New Left Review*, 34 (julij/avgust): 115–133.
- Vezovnik, Andreja (2009): *Diskurz*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.
- Zorn, Jelka (2003): *Etnografija vsakdanjega življenja ljudi brez slovenskega državljanstva: doktorska disertacija*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.
- (2009): *A Case for Slovene Nationalism: Initial Citizenship Rules and the Erasure*. *Nations and nationalism*, 15 (2): 280–298.
- Zorn, Jelka, in Lipovec Čebren, Uršula (2008) (ur.): *Once Upon an Erasure: from Citizens to Illegal Residents in Republic of Slovenia*. Ljubljana: Študentska založba.

Sekundarna literatura

- Delo (1996): 13. marec, 4. Franc Milošič, *Je naš(a) oziroma čigava?*
- Dnevnik (1996): 4. junij, 2. Milena Ule, *Na državni natezovalnici*.
- Delo (2002): 4. maj, 5. Franc Milošič, *Kdo vse bo še klečal na državnem pragu?*
- Mladina (2002): 13. maj, 33. Matevž Krivic, *»Izbrisani« – škandal brez primere*.
- Večer (2003): 26. februar, 5. Borut Mekina, *Izbrisani: Eichmann v Sloveniji*.

- Večer (2003): 1. marec, 34. Dragica Korade, Sobotaža.
- Svobodna misel (2003): 14. marec, 6. Vladimir Kavčič, Slovensko državljanstvo kot problem.
- Demokracija (2003): 24. april, 65. Franc Majcen, Posledice odločbe ustavnega sodišča.
- Mladina (2003): 12. maj, 32. Matevž Krivic, Mračne paralele ob izbrisanih: primerjava s Heiderjevo gonjo proti Slovencem, s povojnimi poboji – ali kar z neandertalci?
- Dnevnik (2003): 29. oktober, 3. Mojca Lorenčič, Jara kača o izbrisanih.
- Delo (2003): 8. november, 5. Janez Janša, LSD in ZLSD kupujeta nove volivce na račun vseh davkoplačevalcev.
- Mladina (2003): 10. november, 31. Jani Sver, Koliko stanejo človekove pravice.
- Delo (2003): 27. december, 1. Jana Taškar, O šoku, ki ga ni bilo.
- Dnevnik (2004): 3. januar, 8. Miha Kovač, Prvi levo zgoraj.
- Delo (2004): 3. februar, 1. Veso Stojanov, Glas razuma.
- Dnevnik (2004): 7. februar, 5. Miha Kovač, Halo, gospod predsednik!
- Nedelo (2004): 11. januar, 3. Brane Piano, Ubrisani.
- Dnevnik (2004): 15. januar, 5. Mile Šetinc, Ostanek ob izpolnitvi sanj.
- Delo (2004): 20. januar, 2. Mateja Babič, Politični spektakel za javnost.
- Slovenske novice (2004): 22. januar, 5. Boštjan Tadel, Poračunati s prihodnostjo.
- Mladina (2004): 26. januar, 2. Jani Sever, Slovenski žid.
- Večer (2004): 30. marec, 2. Peter Jančič, Ko Bohinc prikriva.
- Dolenjski list (2004): 8. april, 21. Igor Vidmar, Za kaj že gre pri izbrisanih?
- Dnevnik (2005): 24. februar, 3. Igor Mekina, Dno politike.
- Delo (2005): 16. julij, 5. Dejan Pušenjak, Po čem je danes smrt?
- Primorske novice (2007): 27. februar, 2. Tino Mamić, Vrnitev odpisanih.
- Večer (2007): 3. november, 5. Zoran Potič, Izbrisani – drobiž političnih iger.

Naslov avtorice:

asist. dr. Andreja Vezovnik

Fakulteta za družbene vede

Kardeljeva ploščad 5

1000 Ljubljana

tel: 041/322-683

e-mail: andreja.vezovnik@fdv.uni-lj.si